

ІСТОРИЧНА КАРТОГРАФІЯ

УДК.528.94:504 (477)

Катерина Поливач

кандидатка географічних наук,
провідна наукова співробітниця,
відділ картографії,
Інститут географії НАН України,
kateryna.polyvach@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6823-3431>

ПРИРОДНА ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ: ДОСВІД ТЕМАТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ ТА АТЛАСНОГО ЕЛЕКТРОННОГО КАРТОГРАФУВАННЯ

Інститут географії НАНУ у 2020 році завершив багаторічне створення тематичного електронного атласу «Населення України та його природна і культурна спадщина» (Атлас ПіКС). Метою дослідження є викладення основних концептуальних та методичних підходів до тематичного картографування природної та культурної спадщини (ПіКС) та результати їх впровадження у Атласі. Структура і зміст двох тематичних блоків ПіКС у складі 37 карт побудована таким чином, щоб охопити все розмаїття понять, що характеризують природно-заповідну та пам'яткоохоронну сфери України. Основні результати дослідження. На засадах розроблених методичних підходів вперше в Україні виконано культурно-ландшафтне районування території країни на макрорівні, в таксономічній системі якого виділено 14 культурно-ландшафтних країв та 52 культурно-ландшафтних макрорайонів. Для цілей картографування природної спадщини була розроблена відсутня дотепер офіційна дефініція цього терміну, визначено типологію об'єктів, сформовано базу даних з існуючих та перспективних до заповідання об'єктів та територій з їх координатною прив'язкою та створено декілька відповідних карт. В Атласі суттєво розширено склад функціональних груп об'єктів культурної спадщини, як це здійснюється в ряді ініціатив та програм міжнародних організацій. Результатом проведеної дослідницької та відповідної інформаційної роботи з інтегрування широкого спектру об'єктів культурної і природної, матеріальної і нематеріальної, рухомої і нерухомої спадщини за окремими дослідницькими областями та їх наступного картографування, стали карти етнокультурної, релігійної і науково-технічної спадщини. Ці перші в Україні спеціалізовані карти подібної тематики та масштабу охоплення, які становлять наукову новизну Атласу, дозволяють значно розширити предметне поле досліджень ПіКС та можуть сприяти введенню у наукову практику нових категорій спадщини. Вперше в Україні на основі

зібраної, систематизованої та наочно представленої ґрунтовної та всебічної інформації показана цілісна картина ПІКС країни.

Ключові слова: електронний атлас, природна спадщина, культурна спадщина, картографування.

Постановка проблеми.

Прийняття у вересні 2015 р. світовими лідерами на Генеральній Асамблеї ООН «Порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року», було ознаменовано однією з найзначніших новацій: усвідомлюючи цінності культурного різноманіття і внеску культури в сталий розвиток, культурний компонент було вперше включено до більшості «Цілей сталого розвитку» та активізацію зусиль з охорони та збереження світової культурної та природної спадщини виділено в окреме завдання.

Незамінним інструментом людства у справі збереження культурних цінностей світу провідними міжнародними установами визнано культурне картографування, яке включає в себе широкий спектр методів і видів діяльності – від збору та управління даними до складного картографування з використанням геоінформаційних систем. Зокрема, використання картографування культур ЮНЕСКО розглядає в якості фундаментального кроку в досягненні мети збереження культурного розмаїття в світі¹.

Як важливий науково-методичний засіб із унікальними можливостями в контексті реалізації цих цілей виступають географічні атласні твори та, з недавніх пір, атласні геоінформаційні системи.

Послідовно здійснюючи роботу з розвитку національної інфраструктури геопросторових даних, відділ картографії Інституту географії НАН України у 2020 році завершив багаторічне розроблення тематичного електронного атласу «Населення України та його природна і культурна спадщина» (далі – Атлас ПІКС). Вперше в Україні на основі зібраної, систематизованої та наочно представленої ґрунтовної та всебічної інформації показана цілісна картина природної та культурної спадщини країни (далі – ПІКС)².

¹ Рекомендація про охорону на національному рівні культурної та природної спадщини. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_724

² Розробники Концепції Атласу – Л.Г. Руденко, А.І. Бочковська. Розробники структури Атласу, тематичного змісту, автори карт та текстових матеріалів: блоку «Населення – суб'єкт формування природної та культурної спадщини» – Л.Г. Руденко, А.І. Бочковська, С.О. Санталова; блоків «Природна і культурна спадщина» та «Охорона, збереження, відновлення та використання природної та культурної спадщини» – К.А. Поливач. Розробники каркасу атласних рішень, включаючи апікаційні та опера-

Висвітлення основних результатів розроблення Атласу ПіКС щодо загальних наукових та методичних засад, структури, змісту розділів та деяких карт, функціональності та особливостей технологічних процесів його створення тощо зроблено в колективній публікації його авторів³, однак нагальною потребою є подальша деталізація проведених робіт за окремими складовими Атласу ПіКС.

Метою дослідження є викладення основних концептуальних та методичних підходів до тематичного картографування природної та культурної спадщини та результатів їх впровадження у електронному атласі «Населення України та його культурна і природна спадщина».

Аналіз попередніх публікацій та досліджень.

Термін «атлас» відноситься до числа фундаментальних географічних понять ще з часів видання збірника карт Г. Меркатора у 1595 році. З багатьох дефініцій цього терміну наведемо формулювання К.О. Салищева, який визначив географічний атлас таким чином – «систематичний збірник географічних карт, виконаний за загальною програмою як цілісний твір» та як «систему карт, що органічно пов'язані між собою і доповнюють одна одну; систему, обумовлену призначенням атласу і особливостями його використання»⁴.

З 80-х років минулого століття розвиток та впровадження інформаційних і комунікаційних технологій кардинально змінюють процес створення географічних атласів. У 1983 році канадська дослідниця-картограф Є. Сікерська вводить у науковий обіг, за даними Б. Рістедта, термін «електронний атлас». Міжнародна картографічна асоціація (ICA) у 1987 році формує у своєму складі Комісію з атласів, яка мала служити форумом для розроблення концепції та виробництва електронного атласу⁵.

З 1990-х років фокус у діяльності комісії змістився з електронних атласів на національні атласні інформаційні системи, великий внесок у формування теоретичних основ яких внесла дослідницька група з Утрехтського університету (К. ван Ельзаккер, Б. Кеббі, О. Куп, М-Я. Краак і

ційні патерни (інтерфейс, дерево змісту, базова карта, тематичні шари карт, картографічний компонент, некартографічний вміст, пошук, представлення) – В.С. Чабанюк, В.І. Подвойська.

³ Руденко Л.Г., Бочковська А.І., Поливач К.А., Чабанюк В.С., Санталова С.О., Подвойська В.І., Лейберюк О.М., Вишня М.М., Кирилюк М.О. Населення України та його культурна і природна спадщина в Атласній інформаційній системі. *Український географічний журнал*. 2020. № 4. С. 57-70

⁴ Салищев К.А. Картоведение. М.: Изд-во Московского ун-та, 1990. С. 185.

⁵ Rystedt B. (1995). Current trends in electronic atlas production. *Cartographic Perspectives*, (20), pp. 5-11. URL: <https://doi.org/10.14714/CP20.889>

Ф. Ормелінг). Зокрема, вони описали, як інтегрувати таку систему в національну геопросторову інфраструктуру, визначили концептуальні визначення статичних, інтерактивних і аналітичних електронних атласів і атласних інформаційних систем⁶.

Зокрема, К. ван Ельзаккер прирівняв аналітичний тип електронного атласу з «атласною інформаційною системою» та визначив їх як «комп'ютеризовані географічні інформаційні системи, пов'язані з певною територією або темою в поєднанні із заданою метою – з додатковою наративною (оповідальною) здатністю, в якій домінуючу роль відіграють карти⁷.

Л. Хурні, головний редактор «Національного атласу Швейцарії», визначає (мультимедійні) атласні інформаційні системи як «систематичні цільові збірники просторово пов'язаних знань в електронній формі, які здійснюють орієнтовану на користувача комунікацію з метою інформування та забезпечення прийняття рішень». І далі – які «...складаються, головним чином, з узгодженого набору карт з різною тематикою, масштабами і / або з різних регіонів»⁸.

В Україні дотепер зроблено вагомий внесок у розвиток теоретико-методологічних та методичних підходів до традиційного та електронного атласного картографування та накопичено великий практичний досвід їх впровадження, що знайшло своє відображення у працях Л.Г. Руденка, Т.І. Козаченко, Г.О. Пархоменко, А.І. Бочковської, В.С. Чабанюка, О.П. Дишлика, Д.О. Ляшенка, В.В. Путренка, Л.М. Даценко, Е.Л. Бондаренка, Т.В. Дудун, І.П. Ковальчука, В.А. Пересадько, А.М. Байназарова, Ю.І. Прасул, К.В. Шпурік, Ю.М. Андрейчука, Є.А. Іванова, О.В. Барладіна та інших.

Початкові пропозиції щодо картографування ПіКС в Україні та його перспективних напрямів, в тому числі, шляхом створення тематичного атласу «Україна. Культурна та природна спадщина», були викладені

⁶ Ormeling F., Rystedt B. (2018). The ICA National Atlas Commission – early history (1987–2007). URL: https://atlas.icaci.org/wp-content/uploads/2018/05/Ormeling_The-ICA-National-Atlas-Commission.pdf

⁷ Elzakker C.P.J.M. van. (1993). The use of electronic atlases. in: I. Klinghammer e.a. (eds.), Proceedings of the Seminar on Electronic Atlases, held in Visegrad. Budapest: Eötvös Lorand University, pp. 145-157.

⁸ Hurni L. (2015). Atlas Information Systems. In: Shekhar S., Xiong H., Zhou X. (eds) Encyclopedia of GIS. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-23519-6_847-2

автором цієї статті у 2005 році⁹, а уведення до вступного блоку Національного атласу України у 2007 році¹⁰ декількох авторських карт пам'яток ПІКС, історико-культурних заповідників та історичних населених місць України стало практичним кроком на шляху до розвитку цього напрямку тематичного картографування.

У подальших дослідженнях здійснювалось доопрацювання проекту концепції Атласу, його структури та орієнтовного змісту карт на традиційних засадах його виготовлення¹¹. В той же час, швидкий розвиток геоінформаційних, мультимедійних та інтерактивних технологій із застосуванням потужних технічних засобів створили широкий спектр нових можливостей для атласного картографування та, як наслідок, змінили світові та вітчизняні концептуальні підходи до шляхів виготовлення та використання географічних атласів – від традиційних до електронних, та далі – до атласних інформаційних систем, для яких характерні модульність та безперервність розвитку, еволюційність і динамічність, сумісність, мультимасштабність, мультимедійність та універсальність.

Ці тенденції знайшли своє відображення у введєнні до наукової тематики Інституту географії НАНУ теми із розроблення атласу «Населення України та його природна і культурна спадщина» згідно Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук Національної академії наук України за напрямом «Картографічні дослідження природи і суспільства та їх взаємодії з метою обґрунтування збалансованого розвитку регіонів України» та поставленого завдання щодо його створення як комплексного електронного картографічного твору науково-довідкового характеру, нове покоління яких відрізняється проблемною орієнтацією, багаторівневістю картографування, множиною взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих форм реалізації.

Наступним важливим етапом стало розроблення структурних та технологічних засад розбудови атласної інформаційної системи культурної спадщини України (АІСКС), яке здійснювалось за підтримки проекту Українського культурного фонду в 2018 році. В монографії, підготовленої за результатами проекту, її визначено, як проблемно-орієнтовану інформаційну систему, що створюється як програмно-техноло-

⁹ *Поливач К.А.* Картографування історико-культурної спадщини в Україні. *Український географічний журнал.* 2005. № 3. С. 60-66.

¹⁰ Національний атлас України / Гол. ред. Л.Г. Руденко. Київ, 2007. С. 53.

¹¹ *Поливач К.А.* Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. Київ, 2012. 208 с.

гічний і інструментальний засіб для вирішення завдань зі збору, зберігання, оброблення, аналізу та представлення інформації про наявність, охорону, збереження та використання об'єктів та територій культурної спадщини, умови і середовище їх існування на заданих просторових рівнях з розширеними можливостями геовізуалізації, просторово-статистичного аналізу та підтримки прийняття відповідних управлінських рішень¹².

Іншим аспектом проекту стала оцінка та формування основних технологічних принципів та підходів щодо створення елементів АІСКС і користування нею, в тому числі Атласу ПіКС¹³.

При цьому, першочергове створення електронного Атласу ПіКС, в підтвердження думки Б. Рістедта, можна розглядати як підготовчу стадію на шляху до повномасштабної АІС та як ядро мультимедійної системи¹⁴.

Істотним організаційним чинником сприяння розробленню Атласу ПіКС на якісному науковому та інформаційному рівні стало його включення до одного з напрямів співробітництва між Міністерством культури України та Національною академією наук України відповідно з Меморандумом, підписаним 27 червня 2018 року.

Виклад основних результатів дослідження.

Структура і зміст тематичного блоку *«Природна і культурна спадщина»* Атласу побудована таким чином, щоб охопити все розмаїття понять, що характеризують природно-заповідну та пам'яткоохоронну сфери України. До складу блоку увійшло 28 карт з різноманітними сюжетами, об'єднаних у декілька структурних складових (Рис.1).

Блок відкривається розділом *«Місце України в природній і культурній спадщині світу та Європи»*, який містить серію карт, що презентують визначні культурні та природні пам'ятки України, насамперед, об'єктів і територій світового значення, занесених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та кандидатів до занесення.

Виготовлено також карти з нанесенням найвизначніших історико-культурних пам'яток (*«Сім чудес України»*) та найвизначніших природних пам'яток (*«Сім природних чудес України»*) за результатами відповідних Всеукраїнських громадських акцій, які були проведені у 2007–

¹² *Культурна спадщина в Атласній геоінформаційній системі сталого розвитку України*: Л.Г. Руденко, К.А. Поливач, В.С. Чабанюк та ін. / за ред. Л.Г. Руденка. Київ, 2018. С. 68-73.

¹³ Там само.

¹⁴ *Rystedt B.* (1995). Current trends in electronic atlas production. *Cartographic Perspectives*, (20), pp. 5-11. URL: <https://doi.org/10.14714/CP20.889>

2008 роках. Попри громадський характер акцій визнання правомірності отриманих результатів підтверджується тим фактом, що більшість їх переможців та фіналістів внесені або є номінантами для внесення до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Завершує розділ карта «Культурно-ландшафтне районування України» (КЛР), розроблення якого в Україні здійснено вперше. КЛР серед різноманітних методів районування, розроблених в географічних дисциплінах, вважається багатьма дослідниками найбільш адекватним по відношенню до культурної та природної спадщини та є «основоположною процедурою при плануванні управлінських дій щодо культурних ландшафтів»¹⁵.

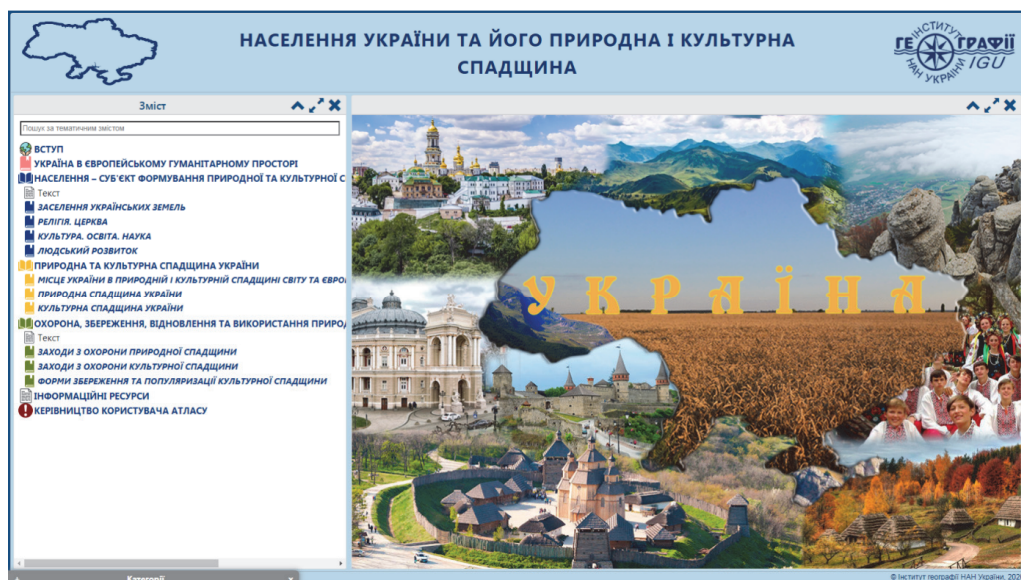

Рис. 1. Інтерфейс та структура електронного атласу «Населення України та його природна і культурна спадщина»

Загальною метою КЛР було виявлення, виділення і розмежування цілісних природно-культурних системних територіальних утворень різного рівня, як сукупностей взаємопов'язаних культурних ландшафтів, які взаємодіють на певній території (під культурним ландшафтом розуміється природно-культурне локальне територіальне утворення, яке є результатом історичної та сучасної взаємодії даного суспільства і

¹⁵ Культурный ландшафт как объект наследия / под ред. Ю.А. Веденина, М.Е. Кулешовой. Москва: Институт Наследия; СПб.: Дмитрий Буланин, 2004. С. 10.

природного середовища, та цілісний образ якого сприймається і цінується за її природні та культурні якості (матеріальні та духовні) унікального (всесвітнього), видатного (національного) чи великого (місцевого) значення). Джерельно-інформаційною базою проведення КЛР слугували дослідження, що відображають територіальну диференціацію України за багатьма групами ознак та мають розроблені відповідні схеми районування з їх картографічним втіленням, а саме з: фізико-географічного районування (О.М. Маринич, Г.О. Пархоменко, О.М. Петренко, П.Г. Шищенко), ландшафтного (П.Г. Шищенко), геоботанічного (Т.Л. Андрієнко, Г.І. Білик, Є.М. Брадїс та ін.; Я.П. Дідух, Ю.Р. Шеляг-Сосонко), гідрографічного (В.В. Гребінь та ін.), природно-сільськогосподарського (А.Г. Мартин, С.О. Осипчук, О.М. Чумаченко); історико-етнографічного (М.С. Глушко; Р.Ф. Кирчів; О.Ю. Косміна; С.А. Макаруч), фольклористичного (Р.Ф. Кирчів), лінгвістичного (Українська мова: Енциклопедія); історичного (Я.В. Верменич; В.О. Горбик, П.І. Скрипник; Ф.Д. Заставний; О. Маринич), етногеографічного та етнологічного-географічного (М.С. Дністрянський; Я.І. Жупанський, В.П. Круль), географо-топонімічного (Т.Г. Купач) та ін.

В результаті, в таксономічній системі КЛР країни виділено 14 культурно-ландшафтних країв та 52 культурно-ландшафтних макрорайонів.

Розроблення розділу карт «*Природна спадщина України*» мало певні труднощі, оскільки в Україні, на відміну від міжнародного права, термін «природна спадщина» не набув відповідного відображення в законодавчому полі, відповідно відсутня однозначна дефініція, не розроблено усталеної типології об'єктів тощо.

Спираючись на результати попередньо проведених досліджень, при розробленні Атласу прийнято, що під природною спадщиною України мається на увазі сукупність унікальних, рідкісних, зникаючих чи типових об'єктів (територій, акваторій) і явищ середовища природного або природно-антропогенного походження, що мають особливу екологічну, наукову, інформаційну, пізнавально-освітню, оздоровчу, рекреаційну та естетичну цінність, охоплені існуючими та перспективними правовими формами та механізмами особливої охорони на міжнародному, національному, регіональному та місцевому рівнях або потребують їх застосування¹⁶.

Відповідно до цього розділ включає:

¹⁶ Руденко Л.Г., Поливач К.А. Природна спадщина: досвід та перспективи картографування в Україні. *Український географічний журнал*. 2015. № 4. С. 40-49. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2015.04.040>

– карту *«Природоохоронні території міжнародного значення»*. Території цієї категорії, незважаючи на відсутність її закріплення в національному законодавстві, створюються на виконання підписаних Україною міжнародних конвенцій та включають: об'єкти та номінанти до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО згідно з Конвенцією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини; водно-болотні угіддя міжнародного значення (об'єкти та номінанти для внесення до «Рамсарського Списку водно-болотних угідь міжнародного значення»); об'єкти Світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО; території особливого природоохоронного значення (ТОПЗ) – об'єкти та номінанти для внесення до Смарагдової мережі Європи, яка формується в рамках «Бернської конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ їх існування в Європі» на території країн, які не є членами Європейського Союзу. Зокрема, станом на 4 грудня 2019 року до Смарагдової мережі включено 377 українських територій загальною площею понад 7 млн га¹⁷.

– карти *«Природно-заповідний фонд загальнодержавного значення»* та *«Природно-заповідний фонд місцевого значення»*. Центральне місце в системі територій та об'єктів особливої правової охорони посідає природно-заповідний фонд України (ПЗФ), який за результатами даних обліку (станом на 01.01.2020) мав в своєму складі 8512 території та об'єктів загальною площею 4,4 млн. га в межах території України.

Проведений аналіз веб-ресурсів, а також розроблених картографічних творів, засвідчив про відсутність на центральному та на більшості регіональних офіційних природоохоронних веб-сайтах комплексної довідкової та картографічної інформації про стан та перспективи розвитку ПЗФ. Суттєвим недоліком існуючих ресурсів є повільне поновлення наведених даних (або брак його взагалі), що викликає необхідність їх актуалізації у зв'язку зі зростанням кількості та розмірів територій та об'єктів.

Тому, в ході розроблення карт розділу на основі матеріалів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України (проектів створення, положень, картосхем тощо) була сформована база даних об'єктів та територій ПЗФ загальнодержавного та місцевого значення за категоріями – природні заповідники, біосферні заповідники, національні

¹⁷ Updated list of officially adopted Emerald sites (December 2019). T-PVS/PA(2019) 17. Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats. Standing Committee. 39th meeting. Strasbourg, 3-6 December 2019. URL: <https://rm.coe.int/updated-list-of-officially-adopted-emerald-sites-december-2019-/168098ef51>

природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища) та штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Подальша систематизація даних була пов'язана з їх координатною прив'язкою (в умовах відсутності, в багатьох випадках, картографічної інформації, яка посилилася внаслідок труднощів при становленні меж значних за розміром територіальних об'єктів), детальним описом тощо з наступною вивіркою правильності атрибутивних даних з Державного кадастру територій та об'єктів ПЗФ України.

– *карту «Геологічна спадщина»*. Цей термін широко використовують в геологічній науці та з нею ототожнюють «пам'ятки природи і будь-які інші природоохоронні об'єкти, геологічна цінність яких є переважаючою і визначальною»¹⁸. Карту, що візуалізує просторове поширення геологічних пам'яток України, до яких віднесені найбільш характерні відслонення гірських порід і форми земної поверхні, які мають наукову та естетичну цінність, створено за даними 4-х томного видання «Геологічні пам'ятки України» (2006–2011), виданого Українським державним геологорозвідувальним інститутом за участю Державної геологічної служби України. Інформацію про більш ніж 600 об'єктів геокодовано та структуровано за видами пам'яток та їх приуроченістю до тих чи інших геоструктурних елементів.

– *карту «Перспективні до заповідання об'єкти та території»*, яка відображає потенційні ділянки і території перспективного заповідання та правової охорони, базу даних щодо яких у межах рівнинної України з узагальненими напрацюваннями за усіма природними зонами, було розроблено на основі НДР «Розробка наукових принципів та ландшафтно-біотичних критеріїв організації перспективної сітки заповідних територій різного рангу», що виконувалась Інститутом географії у 2015–2019 роках із залученням експертів та матеріалів інших академічних установ, матеріалів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України тощо.

Розділ *«Культурна спадщина України»* є одним із найбільших в Атласі, який розкриває багато тем і містить значну кількість карт, представлених у підрозділах, що характеризують нерухому культурну спадщину та кілька інтегральних категорій, які об'єднують у своєму складі різні види матеріальної (рухомої і нерухомої) та нематеріальної культурної спадщини.

¹⁸ Проблеми охорони геологічної спадщини України / В.А.П. Уїмблдон та ін. Київ: ДНУ РНС НАН України, 1999. 129 с.

Для цілей розроблення карт цього розділу було прийнято відмінне від законодавчо прийнятого авторське визначення культурної спадщини як сукупності унікальних успадкованих від попередніх поколінь матеріальних та нематеріальних культурних цінностей, пам'яток та історико-культурних територій і об'єктів, що мають виняткове історичне значення для збереження і розвитку самобутності України і всіх її етнічних та соціальних спільнот, їхнього внеску до світової цивілізації та формування культурного простору.

До підрозділу *«Нерухома культурна спадщина»* включені карти особливих історико-культурних територій («Історичні населені місця» та «Історико-культурні заповідники»), як результат територіального підходу до збереження, охорони та використання культурної спадщини, при якому спадщина зберігається в її традиційному природному та історико-культурному середовищі.

Розроблення карт за видами пам'яток культурної спадщини та їх типами було пов'язане з наступними картографо-інформаційними труднощами. В Україні відсутня повна офіційна інформаційна картина щодо обсягів та стану пам'яток (об'єктів) культурної спадщини, що перебувають на державному обліку. Їх кількість, за даними державної статистичної звітності, становила на початок 2019 року 127608 нерухомих об'єктів культурної спадщини, в тому числі: археології – 65520, історії – 44853, монументального мистецтва – 2259, архітектури та містобудування – 14524, садово-паркового мистецтва – 326, ландшафтних – 4, науки і техніки – 122 (без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, Донецької й Луганської областей). З метою обліку об'єктів матеріальної та духовної культури виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності запроваджено Державний реєстр нерухомих пам'яток України (2000), наповнення та ведення якого виконується вкрай повільно – станом на кінець 2020 року до нього включено менше 10% від їх загальної кількості.

Лише завдяки зусиллям науковців та громадськості в українському сегменті «Вікіпедії» в рамках фотоконкурсу «Вікі любить пам'ятки» (англ. Wiki Loves Monuments), що проводиться в Україні з 2012 року, була створена і постійно поповнюється єдина публічна база даних культурної спадщини України, яка структурована згідно офіційній класифікації та налічує на початок 2021 року 91,9 тис. об'єктів, що є найбільшим за обсягом і інформативним за змістом ресурсом в Україні. Записи цього реєстру інтегровані в міжнародну базу та містять назву об'єкта, адресу розташування, охоронний номер і дату рішення про взяття на облік, вид і категорію, для 72,7 тис. об'єктів реєстр містить адресу,

23,8 тис. – точну географічну довготу і широту, для 37,8 тис. – фотографії та 5,5 тис. – стислий опис¹⁹.

Наявність величезної кількості потенційних об'єктів картографування значно ускладнило процес формування інформаційної бази даних та доповнення сформованих переліків пам'яток (об'єктів) спадщини даними щодо просторової локалізації об'єктів картографування, візуалізації топографічного розташування та необхідної атрибутивної (описової) інформації.

Постало питання про встановлення такого обсягу об'єктів, який мав би забезпечити повноцінне та цілісне уявлення про культурну спадщину України та врахувати потребу у створенні зручних можливостей для користування Атласом в інтернеті або на електронних носіях.

Вирішення цієї проблеми здійснювалось наступним шляхом. Як відзначають пам'яткознавці, недостатня розробленість науково-концептуальних засад виявлення й обліку пам'яток призвела до парадоксальних показників складу нерухомих об'єктів культурної спадщини України: майже 80% пам'яток історії присвячені подіям Другої світової війни, а з точки зору їхньої типології понад 30 тис. пам'яток складають поховання²⁰.

Іншою проблемою є наявність у складі пам'яток історії великої кількості пам'ятних знаків (меморіальних дошок, стел, скульптур, обелісків, пам'ятних каменів, надгробків тощо, присвячених видатним історичним та державним діячам, діячам науки, культури і мистецтва або встановлених для увічнення пам'ятних та історичних подій). Тому, пам'яткознавцями пропонується чітко відокремлення у понятійно-термінологічному плані та виділення двох паралельно існуючих груп об'єктів: а) нерухомих пам'яток історії, б) пам'ятних знаків²¹.

Виходячи з цих та інших пропозицій, створення інформаційної бази Атласу здійснювалось без врахування некрополістичних пам'яток історії, більшості пам'ятних знаків та окремих другорядних споруд (господарських, житлових, виробничих тощо) у складі комплексів (ансамблів) пам'яток архітектури, містобудування, історії.

¹⁹ Commons: Monuments database. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/Commons:Monuments_database/Statistics

²⁰ Теоретичні та науково-методичні засади підготовки статей про пам'ятки історії до «Зводу пам'яток історії та культури України». Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 28.

²¹ Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України». Київ: Інститут історії України, 2015. 486 с.

До інших важливих особливостей картографування нерухомої культурної спадщини в Атласі слід віднести відображення, головним чином, пам'яток національного (та, частково, місцевого) значення, при чому археологічна спадщина в Атласі теж представлена лише пам'ятками національного значення та подається в масштабі населеного пункту без точного геокодування.

В результаті були розроблені карти за видами пам'яток та їх типами, а саме: «*Пам'ятки архітектури та містобудування*» (об'єкти культової архітектури; житлової архітектури; фортифікаційні споруди; адміністративно-громадської архітектури; промислової архітектури; містобудування; садово-паркового і ландшафтного мистецтва); «*Пам'ятки археології*» (стоянки та поселення; поховальні об'єкти; оборонні споруди; пам'ятки давніх культур; пам'ятки мистецтва та епіграфіки; пам'ятки, пов'язані з виробництвом); «*Пам'ятки історії*» (державного устрою та суспільного життя; соціальних та національно-визвольних рухів; історії виробництва і техніки; розвитку науки, освіти, мистецтва та спорту; воєнної історії); «*Пам'ятки монументального мистецтва*» (монументальна скульптура; монументальний живопис; монументально-декоративне мистецтво); «*Пам'ятки садово-паркового мистецтва*» «*Ландшафтні пам'ятки*»; «*Пам'ятки науки і техніки*» (промислові споруди; інженерні споруди; науково-виробничі об'єкти).

Загальна характеристика кількості пам'яток культурної спадщини в розрізі регіонів містить показники їх кількості та розподілу за видами; щільність розподілу усіх пам'яток в розрахунку на 1 кв. км території використано в якості фону карт.

В Атласі суттєво розширено склад функціональних груп об'єктів культурної спадщини, як це здійснюється в ряді ініціатив та програм ЮНЕСКО, ICOMOS та інших міжнародних організацій.

Результатом проведеної дослідницької та відповідної інформаційної роботи з інтегрування широкого спектру об'єктів культурної і природної, матеріальної і нематеріальної, рухомої і нерухомої спадщини за окремими дослідницькими областями та їх наступного картографування, стали карти етнокультурної, релігійної і науково-технічної спадщини. Зазначені терміни, як окрема категорія, не мають офіційного визначення у міжнародних документах та вітчизняному пам'яткоохоронному законодавстві, однак зустрічаються в деяких нормативно-правових актах, науковій літературі або діловій документації.

Представлені в Атласі перші в Україні спеціалізовані карти подібної тематики та масштабу охоплення, можуть не тільки сприяти введенню у наукову практику цих категорій, вони дозволяють значно розширити предметне поле досліджень культурної та природної спадщини.

Розробленню карт підрозділу «*Етнокультурна спадщина*» передував аналіз сучасних підходів до вивчення та встановлення ролі і місця етнокультурної спадщини в загальній системі культурної спадщини, збереження якої є однією з найактуальніших проблем сьогодення для багатьох країн світу. Термін «етнокультурна спадщина», як окрема категорія не має офіційного визначення у міжнародних документах та вітчизняному пам'яткоохоронному законодавстві, але часто зустрічається в ряді нормативно-правових актів, науковій літературі або діловій документації, оскільки дозволяє чітко виокремити цей аспект культурної спадщини та означити предмет дослідження.

В Атласі було запропоновано вважати етнокультурну спадщину сукупністю культурних цінностей, об'єктів та елементів культурної спадщини у їх взаємозв'язку та взаємозалежності з природною спадщиною, яка являє собою культурний здобуток та спадок певного етносу, джерело етнокультурної інформації для збереження, популяризації, освоєння та передачі від покоління до покоління.

Цим самим етнокультурна спадщина визнається як багаторівнева та багатокомпонентна система, що є органічною та невід'ємною складовою матеріальної і нематеріальної культурної спадщини та природної спадщини. Картографування етнокультурної спадщини має на меті відобразити геопросторові закономірності її формування та сучасний стан, як результат етнокультурних процесів, що відбуваються на території країни.

Підрозділ «Етнокультурна спадщина» складається з чотирьох багаторівневих та високоінформативних карт: «Нематеріальна культурна спадщина», «Етнографічні музеї та установи музейного типу», «Народні художні ремесла і промисли», «Етнофестивалі, свята та ярмарки».

Джерелом інформації для наповнення карти «*Нематеріальна культурна спадщина*» стали списки елементів нематеріальної культурної спадщини – ЮНЕСКО, Національний та обласні (регіональні). Внесені (або номіновані для внесення) до переліків елементи та місця їх сучасного побутування розподілені за трьома категоріями та об'єднані за наступними видами: усні традиції та форми вираження, виконавське мистецтво; звичаї, обряди, святкування; традиційні ремесла.

Вагому роль у збереженні етнокультурної спадщини відіграють музеї, що складо основну тему *карти «Етнографічні музеї та установи музейного типу»*. Вплив сучасних трансформаційних процесів призвів до суттєвого перетворення призначення музею від інституції, що зберігає та експонує переважно матеріальні рухомі предмети, до включення в його цільові функції також процесів музеєфікації, зберігання, популяризації, актуалізації та освоєння елементів нематеріальної культури та природних територій, які мають історичну цінність.

До музейної складової етнокультурної спадщини включені: етнографічні музеї – заповідники; музеї етнографії, побуту, народних ремесел та декоративно-прикладного мистецтва; середовищні музеї, з них: музеї народної архітектури та побуту просто неба; музеї-хати (садиби); заклади музейного типу (етнографічні та історико-культурні комплекси).

Карта «Народні художні ремесла і промисли» присвячена, як зазначається в ряді урядових документів, одній з найважливіших традиційних галузей української культури, яка сприяє збереженню національної ідентичності, є консолідуючим фактором у процесі формування нації, а також важливою складовою економічного розвитку держави. Народні художні промисли були і залишаються візитівкою України, основою її автентичності та самобутності, а їхні вироби – затребуваним продуктом як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

В умовах відсутності об'єктивної і актуальної статистичної інформації щодо поточного стану народних художніх промислів в Україні (кількість майстрів, обсяг реалізованої продукції, ринки збуту, мапування мистецьких осередків тощо), основною джерельною базою для наповнення карти слугували дані Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України про традиційні центри (осередки) народних художніх промислів, як існуючі, так і зниклі, у XX–XXI століттях²².

Орієнтовне уявлення про сучасний стан народних художніх промислів в Україні було отримано під час мапування понад 120 місць сучасного побутування традиційних ремесел, як елементу нематеріальної культурної спадщини, що внесені (або номіновані) до Репрезентативного списку ЮНЕСКО, національного та обласних (регіональних) переліків, та відображені на карті «Нематеріальна культурна спадщина».

Центри промислів були розподілені на види за такими групами виробів: художня вишивка; художнє ткацтво, килимарство, ліжникарство; художня кераміка, гончарство; художня обробка металу, каменю; художня обробка дерева (різьблення); художнє плетіння з рослинних матеріалів (лоза, солома, рогоза); декоративний розпис, писанкарство.

Важливу роль в популяризації етнокультурної спадщини України відіграють найрізноманітніші *етнофестивали, свята та ярмарки*, кількість та територіальне поширення яких постійно зростає, тому закономірно, що цьому сюжету присвячена окрема карта.

²² Історія декоративного мистецтва України: у 5 т. / ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України; гол. ред. Г. Скрипник; наук. ред. Т. Кара-Васильєва. Т. 4: Народне мистецтво та художні промисли XX ст. Київ, 2011. 512 с.

З урахуванням існуючих класифікацій в науковій літературі²³ та для цілей відображення фестивалів в електронному атласі їх запропоновано поділити за такими видами згідно з головною метою їх проведення, що включає саме з етнокультурну складову: фольклорно-етнографічні; з нагоди релігійних свят та обрядового дійства; традиційних промислів та ремесел; традиційних страв та напоїв; національних культур; ярмарки-етнофестивалі.

За значенням (статусом) фестивалів виділені міжнародні; національні та всеукраїнські; обласні (регіональні), районні та міські. Основною інформаційною джерельною базою наповнення карти стали інтернет-ресурси.

Виділення такої категорії як *«Релігійна спадщина»*, що є темою наступної карти, було обумовлено багатьма чинниками. Так, за даними Центру всесвітньої спадщини, об'єкти, що мають релігійний чи духовний характер, є найбільшою тематичною категорією у Списку всесвітньої спадщини та становить приблизно 20 відсотків від їх загальної кількості.

ЮНЕСКО, відповідно до рішення Комітету всесвітньої спадщини та після Київської заяви про захист релігійних цінностей у рамках Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини у 2010 році, постанови Генеральної асамблеї ІКОМОС про охорону та покращення об'єктів сакральної спадщини, будівель та ландшафтів у 2011 році та інших документів, висунула Ініціативу щодо спадщини, що представляє релігійний інтерес²⁴.

Україна є державою з багатою історією і великою кількістю конфесій, тому на її території розміщені святині багатьох релігій. Інтерес до релігійних центрів весь час зростає, адже це місця активного паломництва, які є також пам'ятками історії й архітектури та зберігають у найбільш цілісному вигляді історичні та природні ландшафти. Невипадково, що більшість об'єктів від України у Списку всесвітньої спадщини також має релігійний характер. Це Собор Святої Софії з прилеглими монастирськими спорудами та Києво-Печерська лавра в Києві, ансамбль історичного центру м. Львів зі всесвітньо відомими Архикафедральним собором святого великомученика Юрія та Катедральним собором Успіння Пресвятої Богородиці, резиденція митрополитів Буковини і Далма-

²³ *Топорницька М.Я.* Територіальна організація етнофестивального туризму Львівської області: дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02 – економічна та соціальна географія / Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2015. 253 с.

²⁴ UNESCO World Heritage Centre – Initiative on Heritage of Religious Interest. URL: <https://whc.unesco.org/en/religious-sacred-heritage>

ції у Чернівцях, 8 дерев'яних церков Карпатського регіону України. Кандидатами на внесення до списку визнані Борисоглібський і Спасо-Преображенський собори у Чернігові та Кирилівська і Андріївська церкви у Києві.

За даними Мінкультури України станом на 1 січня 2020 року 4046 культових будівель мали статус пам'ятки архітектури або 21,9 відсотка їх загальної кількості.

Один з найбільш інформативних туристичних сайтів України – Турпортал «IGotoWorld» (<https://ua.igotoworld.com/ua/>), виділив понад 1,9 тис. найбільш популярних об'єктів релігійної спадщини, питома вага яких складає 26,6 відсотка із загальної кількості усіх позначених 7,2 тис. туристичних об'єктів.

Питання, дотичні до вивчення, систематизації, охорони, використання та популяризації релігійної (культової, сакральної) спадщини України є предметом дослідження представників багатьох дисциплін, зокрема, географії релігії, паломництва, релігійного туризму (Л.В. Атаман, Т.І. Божук, Ю.Я. Городиський, Т.Ю. Гринчишин, Т.Б. Завадовський, Д.А. Каднічанський, Л.В. Ключко, А.С. Ковальчук, Ю.Л. Когатько, І.І. Костащук, О.Г. Кучабський, О.О. Любіцева, А.М. Манько, К.В. Мезенцева, С.В. Павлова, В.О. Патійчук, С.П. Романчук, М.Й. Рутинський, Л.І. Шевчук), сакральної архітектури (В.В. Вечерський, О.М. Кравченко, О.В. Лесик, І.Р. Могитич, Л.В. Прибега, В.М. Слободян), іконопису (Д.В. Степовик), церковного пам'яткознавства (Н.М. Сенченко, О.В. Шуба) та інших.

В той же час, досвід картографування релігійної спадщини (Ю.Я. Городиський, Т.Ю. Гринчишин, І.І. Костащук, В.А. Пересадько, О.В. Шпурік) має недостатньо велику історію та практичний доробок, щоб оформити його в окремих напрямках тематичного картографування.

Виходячи із розробленого в роботі авторського визначення релігійної спадщини як сукупності матеріальних і нематеріальних культурних цінностей та пам'яток – культових споруд, творів мистецтва, реліквій (святинь) різних конфесій, сакральних місць та ландшафтів, місць здійснення релігійних ритуалів (обрядів), традицій, які мають історичну, архітектурну, естетичну або мистецьку унікальність, було визначено складові елементи її структури та створено геоінформаційну базу даних найбільш важливих відомостей, що стосуються пам'яток національного та, частково, місцевого значення. Зрозуміло, що вона не містить вичерпний перелік всіх пам'яток, місць чи цінностей релігійної спадщини, оскільки в даному випадку являє собою інструмент для картографування з метою популяризації найбільш значущих пам'яток України та її регіонів.

В результаті, до складу підрозділу увійшло три багаторівневі та високоінформативні карти:

– «Головні та визначні культові споруди», що відображає собори (кафедральні храми та головні церкви монастирів) та церкви різних конфесій;

– «Монастирські комплекси», більшість з яких – не тільки видатні пам'ятки культурної архітектури, це місце збереження національних та релігійних святинь, традицій та звичаїв тощо. Чудотворні ікони, цінні книги, мощі святих, інші святі речі, чудотворні джерела на їх території з давнини привертають до них паломників з звідусіль;

– «Сакральні місця», що відображає місця поховання святих (праведників) та видатних релігійних діячів різних конфесій та сакральні місця: джерела, скелі, гори, долини, печери та печерні храми.

Джерельною базою розроблення цих карт слугували регіональні переліки об'єктів культурної спадщини, інформаційні та картографічні матеріали з Інтернет-джерел:

– контенти офіційних сайтів Православної церкви України (<https://www.pomisna.info/uk/>), Української православної церкви (МП) (<http://orthodox.org.ua/>), Української греко-католицької церкви (<http://news.ugcc.ua/ua/>), зокрема, Інтерактивна карта УГКЦ (<https://map.ugcc.ua/>), Римо-католицької церкви в Україні (<http://www.rkc.lviv.ua/>);

– Українського сегменту Вікіпедії (<https://uk.wikipedia.org/>);

– Інтерактивні туристичні атласи та карти областей: Хмельниччини (<https://turistmapa.com.ua/>), Тернопільщини (<https://www.arcgis.com/>), Житомирщини (<http://tic.zt.ua/pro-zhytomyrshchynu/mapa-oblasti>);

– контенти та карти пам'ятокознавчих та туристичних сайтів: «Пам'ятки України» (<https://zabytki.in.ua/>), «Мандруй Україною» (<https://turson.at.ua/>), «Пам'ятки України – Енциклопедія пам'яток» (<http://encyclosights.com/>), «Україна Інкогніта: Подорожі маловідомими та заповідними місцями» (<http://ukrainaincognita.com/>), Порталу «Дримба» (<https://drymba.com/>), Турпорталу «IGotoWorld» (<https://ua.igotoworld.com/ua/>) та інших.

Категорія культурної спадщини «*Науково-технічна спадщина*» має свої витoki ще з 1960-х років, коли у Великій Британії було започатковано діяльність громадської організації жителів індустріальних центрів, яка виступила за збереження промислових об'єктів як культурних пам'яток і важливих елементів соціокультурного середовища проживання сучасного суспільства. В 1976 році було створено Між-

народний комітет із збереження промислової (індустріальної) спадщини (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (ТІССІН)), який в своїй Нижньотагільській хартії 2003 року вперше означив, що промислова (індустріальна) спадщина включає в себе цінності індустріальної культури, які мають історичне, технологічне, соціальне, архітектурне або наукове значення.

З тих пір проблема збереження промислової (індустріальної) визнана в усьому світі, чому свідченням є наявність її численних об'єктів у Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Крім того, у 2012 році ЮНЕСКО започаткувало розроблення відповідного Глобального тематичного дослідження (з 2018 року – ініціатива в області спадщини астрономії, науки і техніки).

Україна з 2007 року представлена у Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО чотирма геодезичними пунктами транскордонного об'єкту «Дуга Струве» – «Баранівка», «Катеринівка», «Фельдштин» в Хмельницькій області, «Старонекрасівка» в Одеській області.

Об'єкт «Астрономічні обсерваторії України», у складі якого астрономічні обсерваторії Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Кримська астрофізична обсерваторія у смт Наукове і смт Кацівелі та Миколаївська астрономічна обсерваторія, у 2008 році визнано кандидатом на внесення до списку. Інший кандидат до списку – Будинок Державної промисловості у Харкові (Держпром), є пам'яткою архітектури та містобудування національного значення та номінується як видатний приклад конструкції, архітектурного або технологічного ансамблю, що ілюструє значущий період людської історії. Однак, зважаючи на образ цієї будівлі як символу «індустріального» Харкова або «індустріалізації країни» в цілому, який закладався при її проектуванні та спорудженні на початку ХХ століття, можна стверджувати, що він ілюструє певний період історії розвитку науки і техніки України та може розглядатися також як її пам'ятка.

До Міжнародного реєстру «Пам'ять світу», у якому представлені пам'ятки Всесвітньої документальної спадщини (документованої колективної пам'яті народів світу), у 2017 році увійшов комплекс документів Національного архівного фонду України, пов'язаний з аварією на Чорнобильській АЕС.

У пам'яткоохоронному законодавстві України нерухомі об'єкти науки і техніки виділяються в окремий вид лише з 2004 року, як унікальні промислові, виробничі, науково-виробничі, інженерні, інженерно-транспортні, видобувні об'єкти, що визначають рівень розвитку науки і

техніки певної епохи, певних наукових напрямів або промислових галузей.

До цього часу об'єкти виробництва, науки і техніки було взято на облік лише як пам'ятки архітектури та містобудування або історії. Як зазначають пам'яткознавці, нерухомі пам'ятки цього профілю фіксують в більшості випадків лише «матеріальну оболонку» об'єктів, виступаючи, таким чином, найчастіше уречевленими віхами основних етапів історії науково-технічного прогресу. Дослідження вказаних об'єктів з точки зору історії виробництва і техніки практично не проводилось. Визначення основних напрямків виявлення та вивчення пам'яток історії виробництва і техніки має спиратися, передусім, на ґрунтовне дослідження провідних галузей економіки України, що історично склалися впродовж її багатотисячолітньої історії²⁵.

В 2016 році запроваджено Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне надбання (фактично ведеться з 2001 року). Науковий об'єкт, що становить національне надбання – це унікальний об'єкт, що не піддається відтворенню, втрата або руйнування якого матиме серйозні негативні наслідки для розвитку науки та суспільства. До об'єктів можуть бути віднесені: унікальні об'єкти музейних, архівних фондів, колекції, особливо цінні та рідкісні видання, інші пам'ятки історії та культури; інформаційні фонди; дослідні установки, обладнання, полігони; природні та біосферні заповідники, національні природні парки, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, інші природні території та об'єкти, штучно створені об'єкти природно-заповідного фонду, або їх окремі частини, зокрема ботанічні, зоологічні, мікробіологічні та інші колекції; інші унікальні наукові об'єкти.

Значимим засобом захисту, інтерпретації та популяризації науково-технічної спадщини також виступають музеї.

Зазначені положення, підкріплені теоретичними та практичними працями вітчизняних науковців з питань виявлення, збереження, вивчення та популяризації пам'яток науки і техніки, серед яких Л.А. Гриффен, В.П. Ієвлева, В.Л. Казаков, В.А. Константинов, О.М. Корнієнко, В.С. Пацюк, Е.Н. Титова, Ю.Г. Тютюнник, М.Ю. Тямін та інших, обумовили загальні принципи та підходи до визначення терміну «Науково-технічна спадщина», її класифікації та відбору об'єктів картографування.

²⁵ Теоретичні та науково-методичні засади підготовки статей про пам'ятки історії до «Зводу пам'яток історії та культури України». Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 86-89.

В Атласі під науково-технічної спадщиною розуміється сукупність матеріальних рухомих та нерухомих цінностей, пам'яток, об'єктів та територій культурної спадщини у їх взаємозв'язку та взаємозалежності з природною спадщиною, які пов'язані з виробничою і науково-технічною діяльністю суспільства, визначають рівень розвитку промисловості, науки і техніки певної епохи, мають історичне, архітектурне, технологічне, наукове, естетичне або соціальне значення та важливі для збереження, охорони та передачі наступним поколінням.

До складу підрозділу включено:

– карту *«Промислова спадщина»*, на якій відображені на окремих тематичних шарах пам'ятки промислової спадщини, структуровані за окремими галузями наступним чином: промислово-виробнича спадщина; гідротехнічна спадщина; інженерна та інженерно-транспортна спадщина; агропромислова спадщина (в т.ч.: вітряні, водяні та парові млини); музеї науково-технічного профілю (загальнотехнічні та галузеві) та історії промислових, транспортних та комунальних підприємств та установ;

– карту *«Наукова спадщина»*, на якій відображені пам'ятки наукової спадщини, наукові об'єкти, що становлять національне надбання та музеї історії наукових установ та освітніх закладів.

Завершальним в Атласі є важливий блок з 8 карт *«Охорона, збереження, відновлення та використання природної та культурної спадщини»*, спрямованих на висвітлення особливостей державного управління у цій сфері.

До складу підрозділу *«Заходи з охорони природної спадщини»* увійшли карти:

– *«Розвиток системи природно-заповідного фонду»*, в якій відображені показники збільшення частки площ ПЗФ до площ адміністративних одиниць за 1995–2019 роки та питома вага площ ПЗФ до площ адміністративних одиниць (%; рік);

– *«Види рослин та тварин, занесені до Червоної книги України»*, в якій відображені показники чисельності видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України та їх охоронний статус (зникаючі та зниклі; вразливі рідкісні; недостатньо відомі та неоцінені).

Підрозділ *«Заходи з охорони культурної спадщини»* містить карти:

– *«Правові, організаційні, науково-дослідні та інші заходи»*, яка конкретизує заходи з охорони культурної спадщини за регіонами, а саме: пам'ятки, навколо яких установлено зони охорони; комплекси (ансамблі), навколо яких установлено зони охорони; історичні населені місця, що мають затверджені межі історичних ареалів та режими використання їх територій; укладені охоронні договори; оформлені паспорти об'єктів (пам'яток) культурної спадщини; пам'ятки, що пройшли інвентаризацію;

– «Ремонтно-реставраційні роботи на пам'ятках культурної спадщини», на якій відображені показники кількості пам'яток, на яких завершено ремонтно-реставраційні роботи та обсяги фінансування ремонтно-реставраційних робіт на пам'ятках та інших заходів з охорони культурної спадщини та джерела їх фінансування.

До підрозділу «Розвиток форм збереження та популяризації культурної спадщини» увійшли наступні карти, які характеризують форми (інституції) збереження культурних цінностей, їх актуалізації, поляризації і трансляції наступним поколінням найціннішої частини культурної і природної спадщини – музеї, бібліотеки, архіви:

– «Музеї». За даними Державної служби статистики України музейна сфера у 2017 році нараховувала 574 музеї (у 2013 році – 608), за статусом з них 48 (50) – національні, 22 (26) – державні, 504 (532) – обласні, районні, міські та інші. Крім того, за даними за 2013 рік також до музейної сфери належать 3507 музеїв, які не підлягають державній реєстрації та створені у складі підприємств, установ, організацій, навчальних закладів. Музеї представлені за їх спеціалізацією (історичні, археологічні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, інші), охарактеризовані за формою (музеї, будинки-музеї, музеї-квартири, кабінети-музеї, музеї-садиби, музеї-заповідники, музеї під відкритим небом тощо) та формою власності (державної або приватної);

– «Бібліотеки». Характеризує стан бібліотечної мережі у міських та сільських поселеннях та наявний бібліотечний фонд;

– «Установи галузі культури», яка відображає основні показники обсягів діяльності з обслуговування населення та надання культурних послуг. У ньому відображена спеціалізація установ культури та наведені аналітичні індекси ресурсного потенціалу сфери культури і мистецтва за 2017 рік).

На жаль, недостатнє бюджетне фінансування розроблення Атласу ПіКС, що мало місце в окремі роки, не дало змогу реалізувати певну частину задуманого. На сьогодні велика кількість потенційних сюжетів карт ще заходиться в роботі, має належне концептуальне, методичне і картографічне опрацювання та достатню забезпеченість вихідними матеріалами. Тематика одних карт є продовженням картографування категорій спадщини, які не мають офіційно встановленого статусу – зокрема, «Культурно-ландшафтної спадщини України»²⁶. Інший напрям формують

²⁶ Поливач К.А. Культурно-ландшафтна спадщина України: загальні проблеми вивчення і збереження. *Реґіон-2021: суспільно-географічні аспекти*: Тези доп. міжн. наук.-практ. конф., м. Харків, 15 квітня 2021 р. Харків, 2021. С. ???????

карти з результатами просторового аналізу розміщення об'єктів спадщини, а саме її опорних каркасів – «Історико-культурного каркасу України»²⁷ та «Опорного каркасу природної спадщини України». Комплексний і синтетичний характер мають карти – «Оцінка використання історико-культурного потенціалу регіонів України»²⁸ ²⁹ та «Оцінка репрезентативності та природоохоронної ефективності сучасної системи ПЗФ України», спрямовані на вирішення практичних завдань оцінювання та прогнозування, управління і планування тощо.

Використання значного функціонального та технологічного потенціалу розробленого Атласу ПіКС з можливістю застосування модульного принципу побудови та поетапним нарощуванням його функціоналу є достатньою запорукою ймовірності розроблення та оприлюднення цих карт найближчим часом.

Діяльність Інституту географії НАН України, спрямована на формування інфраструктури геопросторових даних про природу, населення та культурну спадщину України, що знайшло відображення, зокрема, в Атласі ПіКС, була розглянута та схвалена Президією НАН України. При цьому відзначено, що значимість розробки полягає у використанні Атласу ПіКС як ресурсу для інформаційної підтримки планування збалансованого регіонального та державного розвитку в напрямі гуманізації суспільства, який сприятиме якісній законодавчій діяльності у сфері національної спадщини, розробленню та вдосконаленню нормативних і регламентуючих документів різного типу, змісту та призначення відповідно до вже ратифікованих Україною міжнародних конвенцій стосовно охорони культурної і природної спадщини. Атлас буде джерелом знань для населення, допомагатиме методологічному та інформаційному наповненню предметної сфери суспільних і природничих наук. Рішенням Президії НАН України від 3 лютого 2021 року № 28 було доручено розробникам здійснити тиражування Атласу ПіКС на дисках для розповсюдження в управлінських структурах держави і серед населення.

²⁷ *Поливач К.А.* Історико-культурний каркас України: методичні підходи до його виявлення та дослідження. *Український географічний журнал*. 2019, № 2 (106). С. 32-40. DOI: 10.15407/ugz2019.02.032

²⁸ *Поливач К.А.* Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. Київ, 2012. 208 с.

²⁹ *Chabaniuk, V.S., Polyvach, K.A.* (2020). Cartographic interpretation of the “meta” notion in the cultural heritage context. *InterCarto. InterGIS. GI support of sustainable development of territories: Proceedings of the International conference*. Moscow: Moscow University Press, 2020. V. 26. Part 4. pp. 371-384. <https://doi.org/10.35595/2414-9179-2020-4-26-371-384>

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Створення першого в Україні електронного Атласу ПіКС, розроблення якого здійснював Інститут географії НАНУ протягом останніх років, засвідчило про перехід до нового етапу розвитку вітчизняного тематичного картографування збереження національної спадщини.

Застосування сучасних геоінформаційних, мультимедійних та інтерактивних технологій створили широкий спектр нових можливостей для атласного картографування та, як наслідок, обумовили перехід до розроблення електронних атласів та атласних інформаційних систем, для яких характерні модульність та безперервність розвитку, еволюційність і динамічність, сумісність, мультимасштабність, мультимедійність та універсальність.

Робота зі створення атласу, що полягала в картографуванні значної кількості об'єктів та територій ПіКС різних видів, типів та категорій на базі створеної атласної геоінформаційної системи, трансформувалась у складний і багатогранний процес, який базувався на комплексі теоретичних, методологічних та методичних підходів з різних сфер пізнання цього важливого суспільного явища.

Необхідність врахування сучасних світових тенденцій, пов'язаних з появою нових та розвитку існуючих складових ПіКС, в умовах відсутності у вітчизняному природоохоронному та пам'яткоохоронному законодавстві багатьох загальноприйнятих у міжнародному праві та науковому середовищі понять та термінів, обумовили розроблення оригінальних тематичних карт етнокультурної, релігійної і науково-технічної спадщини, що становить наукову новизну Атласу. Ці перші в Україні спеціалізовані карти подібної тематики та масштабу охоплення дозволяють значно розширити предметне поле досліджень ПіКС та можуть сприяти введенню у наукову практику нових категорій спадщини.

Як підсумок, карти блоку «Природна і культурна спадщина» Атласу являють собою звід сучасної просторової інформації та знань про особливості розміщення об'єктів і територій спадщини України, стимулюють розвиток теорії та методів тематичного та атласного картографування, слугуватимуть науковою та інформаційною підтримкою у розробленні загальнодержавних та регіональних програм і проектів в галузі вивчення, охорони та комплексного використання спадщини та включенні цієї проблематики до стратегій сталого розвитку та соціально-економічного розвитку держави, регіонів, районів та міст.

Перспективи подальшого розвитку атласного електронного картографування ПіКС можуть бути пов'язані з виконанням наступних завдань:

– поглибленням регіонального аспекту тематичних досліджень та створенням комплексних електронних атласів ПіКС географічних або історико-географічних регіонів (Карпати, Крим, Полісся, Поділля, Слобожанщина тощо), областей та окремих міст (Київ, Львів тощо);

– поглибленням тематичних досліджень за окремими комплексними категоріями предметного вивчення спадщини та створенням відповідних електронних атласів – культурно-ландшафтної, архітектурно-ландшафтної, етнокультурної, релігійної, науково-технічної, воєнно- та військово-історичної, археологічної, морської та річкової, мистецької спадщини України та окремих її територій.

References

Rudenko, L. H., Polyvach, K. A., Chabaniuk, V. S., Bochkovska, A. I., Maryniak, Eu. O., Lisovskyi S. A., et al. (2018). *Kul'turna spadschyna v Atlasnij heoinformatsijnij systemi staloho rozvytku Ukrainy*. Kyiv: Art Ekonomi. [in Ukrainian].

Chabaniuk, V.S., Polyvach, K.A. (2020). Cartographic interpretation of the “meta” notion in the cultural heritage context. Proceedings of the International conference: *InterCarto. InterGIS*. (V. 26. Part 4. pp. 371–384).

Polyvach K. A. (2012). *Kul'turna spadschyna ta ii vplyv na rozvytok rehioniv Ukrainy*. Kyiv. [In Ukrainian].

Polyvach, K. A. (2019). Istoryko-kul'turnyj karkas Ukrainy: metodychni pidkhody do joho vyivlennia ta doslidzhennia. *Ukrains'kyj heohrafichnyj zhurnal – Ukrainian Geographical Journal*, 2, 32–40. [in Ukrainian].

Rudenko, L. H., Polyvach, K. A. (2015). Pryrodna spadschyna: dosvid ta perspektyvy kartohrafuvannia v Ukraini. *Ukrains'kyj heohrafichnyj zhurnal – Ukrainian geographical journal*, 4, 40–49. [in Ukrainian].

Rudenko, L.H., Bochkovska, A.I., Polyvach, K.A., Chabaniuk, V. S., Santalova, S. O., Podvoiska, V. I., et al. (2020). Naseleння Ukrainy ta joho kul'turna i pryrodna spadschyna v Atlasnij informatsijnij systemi. *Ukrains'kyj heohrafichnyj zhurnal – Ukrainian Geographical Journal*, 4, 58–70. [in Ukrainian].

Rystedt, B. (1995). Current trends in electronic atlas production. *Cartographic Perspectives*, 20, pp. 5-11.

Rudenko, L.H. (Ch. Ed.). (2007). *Natsional'nyj atlas Ukrainy*. Kyiv: DNVP “Kartohrafiya”. [in Ukrainian].

Skrypnyk, H. (Ch. Ed.). (2011). *Istoriia dekoratyvnoho mystetstva Ukrainy: Narodne mystetstvo ta khudozhni promysly XX st.* (Vol. 4). Kyiv. [in Ukrainian].

Smolij, V. A. (Ed.) (2015). *Kul'turna spadschyna v konteksti «Zvodu pam'iatok istorii ta kul'tury Ukrainy»*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. [in Ukrainian].

Vedenin, Yu. A. (Ed.) (2004). *Kul'turnyj landshaft kak ob'ekt nasledyia*. Moskva: Institut Nasledyia; SPb.: Dmytrij Bulanin. [in Russian].

Polyvach, K. A. (2005). Kartohrafuvannia istoriko-kul'turnoi spadschyny v Ukraini. *Ukrains'kyj heohrafichnyj zhurnal – Ukrainian Geographical Journal*, 3, 60-66. [in Ukrainian].

Polyvach, K. A. (2021). Kul'turno-landshaftna spadschyna Ukrainy: zahal'ni problemy vyvchennia i zberezhenia. Abstracts of Papers: *Rehion-2021: suspil'no-heohrafichni aspekty* (pp. 149-154). Harkiv. [in Ukrainian].

Uimblon, V. A. P., Herasymenko, N. P., Ischenko, A. A. (1999). *Problemy okhorony heolohichnoi spadschyny Ukrainy*. Kyiv: DNU RNS NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Salishev, K. A. (1990). *Kartovedenye*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskoho universiteta. [in Russian].

Havryliuk, L. O., Horbyk, V. O., Denysenko, H. H., Kot, S. I., Piskova, E. M., Skrypnyk, P. I., et al. (2011). Teoretychni ta naukovo-metodychni zasady pidhotovky statej pro pam'iatky istorii do «Zvodu pam'iatok istorii ta kul'tury Ukrainy». Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. [in Ukrainian].

Topornytska, M.Ya. (2015). *Terytorial'na orhanizatsiia etnofestyval'noho turyzmu L'vivs'koi oblasti*. [Territorial organization of ethnic festival tourism in Lviv region]. (Candidate's thesis). Lviv. [in Ukrainian].

Kateryna Polyvach

NATURAL AND CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE: EXPERIENCE OF THEMATIC STUDY AND ATLAS ELECTRONIC MAPPING

In 2020, the Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine completed the long-term creation of a thematic electronic atlas «Population of Ukraine and its natural and cultural heritage» (Atlas NCH). This article aims to present the main conceptual and methodological approaches to the thematic mapping of natural and cultural heritage (NCH) and the results of their implementation in the Atlas. The structure and content of the two thematic blocks of NCH in the composition of 37 maps are framed to cover all the variety of concepts that characterize nature's reserve and monument's protection in Ukraine. The main results of the study go as following. Based on the developed methodological approaches, for the first time in Ukraine, cultural and landscape zoning of the state's territory at the macro level was performed. In the state's taxonomic system 14 cultural landscape regions and 52 cultural landscape macroregions were identified. For mapping natural heritage, a nonofficial definition of this term has been developed, the typology of objects has been determined, and a database of existing and promising objects and territories with their coordinate reference has been formed. Also, several relevant maps have been created. The Atlas has significantly expanded the composition of functional groups of cultural heritage sites, as is the case of several initiatives and programs of international organizations. The outcome of the research and relevant informational work on the integration of cultural and natural, tangible and intangible, movable and

immovable heritage by individual research areas and their subsequent mapping, has become the maps of ethnocultural, religious, and scientific heritage. These specialized maps of similar topics and scope, which constitute the scientific novelty of the Atlas are quite innovative for Ukraine. They allow us to expand significantly the field of research of NCH. It can contribute to the introduction into scientific practice of new categories of heritage. For the first time in Ukraine, based on collected, systematized, and comprehensive information, a holistic picture of the state's NCH is presented.

Key words: *electronic atlas; cultural heritage; natural heritage; mapping.*